

B.H. Perdok

DE ONTWIKKELING VAN DE MANNELIJKE AGRARISCHE
BEROEPSBEVOLKING

Mededelingen en Overdrukken
No. 33

L 27
33c

Landbouw-Economisch Instituut - Conradkade 175 - Den Haag
Tel.: 61 41 61

Overdruk uit: Sociaal Maandblad Arbeid
25e jaargang, juli / aug. 1970

Inleiding

Structuurverbeteringen en structuurhervormingen zijn begrippen die de laatste jaren in de landbouw steeds meer naar voren treden. Over de vraag in welk opzicht en met welke snelheid veranderingen in de landbouwstructuur moeten en kunnen worden aangebracht, zijn de meningen verdeeld. Een belangrijk punt, waarmee vele vraagstukken samenhangen, is ongetwijfeld de omvang en samenstelling van de agrarische beroepsbevolking. Stelt men eisen aan deze ontwikkeling ter wille van een beperking van de produktieomvang of ten einde een snelle verhoging van de arbeidsproduktiviteit te verkrijgen, dan dient rekening te worden gehouden met een zekere traagheid die de bevolkingsontwikkeling kenmerkt.

In dit opzicht is het van belang te bezien welke dynamiek er de laatste jaren is opgetreden in de omvang en samenstelling van de agrarische beroepsbevolking en op basis van dit verloop een prognose te geven van de toekomstige ontwikkeling. Mocht het noodzakelijk zijn om maatregelen te nemen ter versnelling van de afnemings, dan kan uit een dergelijke analyse mede een inzicht worden verkregen in welke richting een versnelde uitbreiding of verminderde toetreding van bepaalde categorieën van arbeidskrachten mogelijk is. Misschien kan men aan de hand hiervan aanknopingspunten vinden voor het beoordelen van consequenties van eventuele maatregelen, die men denkt te moeten nemen.

In het volgende zal in § 1 eerst worden ingegaan op de ontwikkeling van de agrarische beroepsbevolking in de afgelopen jaren en de achtergronden hiervan; in § 2 zal een prognose worden gegeven op basis van deze ontwikkelings-tendenties in de laatste jaren, in § 3 de toekomstverwachtingen van het Centraal Planbureau en van de E.E.G.-Commissie, terwijl in § 4 de mogelijkheid van een versnelling in beschouwing wordt genomen

§ 1. De agrarische beroepsbevolking in de afgelopen jaren en de achtergronden van de ontwikkeling

Omstreeks 1947 had de agrarische beroepsbevolking zijn grootste omvang bereikt en werkten er in ons land ruim een half miljoen mannen in de land- en tuinbouw. Sindsdien is een sterke daling opgetreden, zodat er momenteel nog 250 000 beroepspersonen zijn. Het percentage agrariërs van de totale beroepsbevolking daalde in deze periode van 20 tot 7 procent.

Tabel 1. Mannelijke beroepsbevolking in land- en tuinbouw

	1947		1956		1965		1970	
	Aantal	% 1)	Aantal	% 1)	Aantal	% 1)	Aantal	% 1)
Bedrijfshoofden	236 600		225 600	0,5	180 000	2,5	158 000	2,6
Meewerkende zoons	110 400		87 600	2,6	54 000	5,3	38 000	7,0
Overige arbeidskrachten	176 500		116 300	4,6	68 500	5,8	53 000	5,1
Totaal	523 500		429 500	2,2	302 500	3,9	249 000	3,9

1) Jaarlijkse afnemingspercentages in de voorafgaande periode.

Reeds vanaf de eerste jaren na de oorlog verminderde de landarbeidersgroep in een vrij hoog tempo. De afnemning van het aantal boerenzoons begon enkele jaren later op gang te komen, terwijl sinds 1960 ook de daling van het aantal bedrijfshoofden van enige betekenis werd.

Landarbeiders

Hoewel zich onder de overige arbeidskrachten ook een gering aantal meewerkende gezinsleden bevindt, wordt deze categorie meestal getypeerd als de landarbeidersgroep.

De achtergronden van de daling van het aantal landarbeiders werden naar voren gebracht in verschillende onderzoeken. De eerste onderzoeken van het L.E.I. die in 1954 en 1958 werden ingesteld, legden sterk de nadruk op de in meerdere opzichten ongunstige sociale positie 1). Het optreden van werkloosheid, vooral in de vorm van seizoenwerkloosheid, was een van de belangrijkste oorzaken, dat het aantal sterk verminderde. De trek uit de landarbeidersgroep ten gevolge van beroepsveranderingen bedroeg jaarlijks 3 à 4 procent. Dit kwam vooral naar voren bij de beroepskeuze van de landarbeiderszons. Was aanvankelijk het percentage zons dat het beroep van zijn vader koos nog vrij hoog, op iets latere leeftijd verliet een groot gedeelte hiervan alsnog de landbouw.

Min of meer in aansluiting op dit onderzoek werd een tweetal studiecommissies gevormd, die zich bezighielden met de binding aan en toetreding van jeugdige landarbeiders tot de landarbeidersgroep. Het is opvallend, dat in beide gepubliceerde rapporten, naast de gemaakte aanbevelingen tot verbetering van de positie van de jongeren, nadrukkelijk wordt gewaarschuwd tegen een te grote toetreding van jeugdigen 2). In de eerste plaats bleek namelijk geen sprake te zijn van een relatieve veroudering van de beroepsgroep, terwijl in de tweede plaats de daling van de agrarische werkgelegenheid zo sterk was, dat een vergroting van het aantal jongeren ongetwijfeld zou leiden tot een verhoging van het reeds vrij grote aantal beroepsveranderingen in de oudere leeftijdsklassen. Het is begrijpelijk dat een ontwikkeling in deze richting in meerdere opzichten ongewenst werd geacht.

Bij de onderzoeken die door de L.E.I. omstreeks 1966 werden ingesteld, kwam het accent te liggen op de economische positie van de landarbeidersgroep 3). Ondanks de verbeteringen die er in het beroep op allerlei terrein waren opgetreden, was er van een oorspronkelijk geconstateerde achterstand, vergeleken met vele andere werknemers, weinig ingehaald. De voortdurende daling van de werkgelegenheid in de landbouw en de toenemende vraag naar arbeidskrachten in andere beroepen versterkte de afvloeiing. Bovendien kozen steeds minder landarbeiderszons na het verlaten van de school het beroep van hun vader. Op de zee- en kleigronden, waar de landarbeiders het sterkst vertegenwoordigd zijn, was in de periode van 1954 tot 1966 het percentage landarbeiderszons dat het beroep van zijn vader uitoefende, gedaald van 47 tot 21 procent. Voor de toekomst waren er geen tekenen die erop wezen, dat de ontwikkeling, die binnen en buiten de landbouw aan de gang was, een voorlopig eindpunt had bereikt. Integendeel, ongeveer een vierde van de geënquê-

teerde landarbeiders dacht erover van beroep te gaan veranderen.

De resultaten van vorengenoemde landarbeidersonderzoekingen leiden tot de conclusie, dat de vermindering van het aantal over het algemeen voor de landbouw geen grote moeilijkheden heeft opgeleverd. De boeren hebben de vermindering van het aantal landarbeiders weten op te vangen. Dit werd bereikt door een toenemende mechanisering en een rationalisering van de bedrijfsvoering. Slechts hier en daar deden zich moeilijkheden met de arbeidsvoorziening voor, die gekarakteriseerd kunnen worden als aanpassingsverschijnselen.

Boeren en boerenzoons

In principe verloopt de vermindering van het aantal bedrijfshoofden langs dezelfde weg als de vermindering van de landarbeiders. De factoren die de aantalsontwikkeling bepalen zijn eveneens te herleiden tot natuurlijke afvloeiing ten gevolge van sterfte, invaliditeit en beroepsbeëindiging, beroepsveranderingen en de toetreding van jongeren. De omstandigheden waaronder het proces zich voltrekt zijn echter niet gelijk. Niet alleen omdat in de landbouw de positie van de boer verschilt van die van de landarbeider, maar ook omdat de zelfstandige agrarische bevolking andere verlangens toont bij de beroepskeuze en over het algemeen hogere eisen stelt aan het beroep dat men eventueel buiten de landbouw zou willen gaan uitoefenen.

De leeftijd waarop het bedrijfshoofd zijn bedrijf verlaat, verschilt sterk van boer tot boer en van gebied tot gebied. Er bestaat een grote spreiding in deze zogenaamde abdicatieleeftijd, die gemiddeld iets boven de 65-jarige leeftijd ligt. Dit wijkt sterk af van de gewoonte in de landarbeidersgroep, waar men onder normale omstandigheden het beroep bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd beëindigt. Bij de boeren staat vaak het bedrijf centraal. In sommige gevallen is er sprake van een meer noodgedwongen afstand doen, bijvoorbeeld ten gevolge van hoge leeftijd of invaliditeit, soms is er sprake van een vrijwillig heengaan omdat men rekening houdt met de belangen van de jonge opvolger 4).

Evenals bij de landarbeiders komen ook bij de bedrijfshoofden beroepsveranderingen voor. Een aantal bedrijfshoofden, meestal met een klein bedrijf, kiest een ander hoofdberoep en verlaat geheel de landbouw of blijft het bedrijf als nevenberoep exploiteren. Een geringe rentabiliteit van het bedrijf, de voordelen van de betere sociale voorzieningen verbonden aan het werken in loondienst en de mogelijkheid van een hoger inkomen elders vormen de hoofdoorzaken van dit verschijnsel. Uit L.E.I.-onderzoekingen blijkt, dat in de periode 1963-1966 het aantal beroepsveranderingen jaarlijks ongeveer 1 procent bedroeg 5). Een percentage dat zeer laag is in vergelijking met de landarbeidersgroep, waar het ongeveer 4 procent was. Dit geringere percentage beroepsveranderingen bij de boeren houdt mede verband met de grotere weerstanden tegen beroepsverandering. Deze weerstanden worden onder meer gevormd door een sterkere materiele gebondenheid en gehechtheid aan de landbouw en aan het bedrijf en het verlies van zelfstandigheid. Ook zijn de

kansen om zijn maatschappelijke positie en sociaal aanzien te verbeteren geringer dan die van de landarbeider, omdat hij een hoger gewaardeerde plaats in de landbouw inneemt. Belangrijke argumenten, die men eveneens kan stellen tegenover de eerdergenoemde oorzaken i.c. voordelen van beroepsverandering.

Bij de boerenzoons is de beroepskeuze de laatste tien jaren sterk gewijzigd. Uit verschillende onderzoeken blijkt, dat het percentage boerenzoons dat in de landbouw werkt gedaald is van ongeveer 60 tot 45 procent (6). Een vrij sterke daling, maar toch nog een beroepscontinuïteit die nog iets hoger ligt dan bij de landarbeidersgroep. De sterk verminderde toetreding van boerenzoons en een vrij sterke afvloeiing van oudere meewerkende zoons heeft ten gevolge gehad, dat thans voor nauwelijks de helft van het aantal bedrijven waar beroepsbeëindiging plaatsheeft een opvolger beschikbaar is. Uiteraard zijn het vooral de kleinere bedrijven waarvoor de animo voor opvolging gering is en welke daarom verdwijnen.

§ 2. Prognose op basis van de huidige ontwikkelings-tendenties

Op basis van de analyse van de aantalsontwikkeling in de laatste jaren werd voor 1980 een prognose opgesteld. Hierbij werd uitgegaan van de drie te onderscheiden categorieën van arbeidskrachten, nl. bedrijfshoofden, zoons en overige arbeidskrachten. De toetreding tot de beroeps-groepen in de jongere leeftijdsklassen werd nagegaan, evenals de natuurlijke afvloeiing ten gevolge van sterfte, invaliditeit en beroepsbeëindiging. Hiernaast werd voor elke groep vastgesteld in welke mate beroepsveranderingen voorkomen. Deze wijzigingen werden per leeftijdsklasse van 5 jaar gekwantificeerd en vastgelegd in een ontwikkelingsmodel. Dit model werd in samenhang globaal getoetst aan de veranderingen die er de vijf afgelopen jaren zijn opgetreden in aantal en in de leeftijdsopbouw. Op basis hiervan kon een prognose worden opgesteld voor de komende twee vijfjarige perioden in 1950.

In vergelijking met de ontwikkeling in de voorgaande tien jaren, waarin volgens tabel 1 de totale vermindering 3,9 procent bedroeg, geeft de prognose een iets geringere afneming te zien, nl. jaarlijks 3,6 procent. De oorzaak hiervan ligt hoofdzakelijk in een geringer afnemingspercentage voor de landarbeiders, welk effect niet gecompenseerd wordt door het iets hogere dalingspercentage voor de bedrijfshoofden.

Voor de prognoseperiode wordt verwacht dat de afneming van de bedrijfshoofden en landarbeiders procentueel dus vrijwel even hoog zullen worden. Opvallend is het, dat eerstgenoemde vermindering hoofdzakelijk het gevolg is van beroepsbeëindigingen, terwijl bij de landarbeidersgroep de beroepsveranderingen sterk overwegen. Dit verschil wordt iets genivelleerd indien men de bedrijfshoofden en zoons als één groep beschouwt en deze plaatst tegenover de landarbeidersgroep. De beroepsbeëindigingspercentages zijn dan respectievelijk 3,2 en 2,0, de beroepsveranderingspercentages 1,5 en 3,3, terwijl de toetredingspercentages 1,0 en 2,0 zijn.

Tabel 2. Prognose van de mannelijke beroepsbevolking in de landbouw tot 1980

	Bedrijfs- hoofden		Zoons		Overige arb. krachten		Totaal	
	aantal	% ¹⁾	aantal	% ¹⁾	aantal	% ¹⁾	aantal	% ¹⁾
Aantal 1970	157 900		38 000		53 000		248 900	
Beroepsbeëindiging	52 700	-3,9	23 000 ²⁾	-7,9	9 300	-2,0	62 000 ³⁾	-2,9
	105 200		15 000		43 700		186 900	
Beroepsverandering	13 400	-1,0	10 800	-3,7	14 900	-3,3	39 100	-1,9
	91 800		4 200		28 800		147 800	
Toetreding jongeren	23 000 ²⁾	+1,7	15 800	+5,5	9 200	+2,0	25 000 ³⁾	+1,2
Aantal 1980	114 800	-3,2	20 000	-6,2	38 000	-3,3	172 800	-3,6

1) Jaarlijkse rek. gemiddelde wijzigingspercentages.

2) Zoons die zelfstandig boer worden.

3) Exclusief zoons die zelfstandig boer worden.

Een belangrijk punt waarop de aandacht kan worden gevestigd, is de verhouding tussen het aantal bedrijfshoofden dat het beroep beëindigt en het aantal toetredende jonge bedrijfshoofden. De wijzigingen in de opvolgingssituatie kunnen als volgt worden geschetst. Vóór 1955 werden vrijwel alle vrijkomende bedrijven voortgezet. Omstreeks 1960 was dit nog voor twee derde deel het geval, terwijl de verwachting voor de periode 1970 tot 1980 is, dat slechts op 45% van deze bedrijven opvolging zal plaatshebben.

De toegepaste prognosemethode maakt het mogelijk om de verwachte wijzigingen naar leeftijdsklasse te berekenen. Hieruit blijkt dat de beroepsveranderingen hoofdzakelijk plaats zullen hebben in de jongere leeftijdsklassen. Ongeveer drie vierde deel van de beroepsveranderingen heeft betrekking op de leeftijdsklassen beneden de 45 jaar. In vergelijking met de voorgaande jaren zal het aantal veranderingen belangrijk minder zijn, vooral omdat de toetreding van jongeren de laatste jaren minder groot is geweest. Het accent valt bovendien naar verhouding sterker op de groep bedrijfshoofden dan in de voorgaande jaren.

De beroepsbeëindigingen zullen hoofdzakelijk plaatshebben in de leeftijdsklassen boven de 55 jaar. Bij de bedrijfshoofden zal het aantal beroepsbeëindigingen - exclusief sterfte - vóór de 65-jarige leeftijd gedurende de prognoseperiode ruim 20 000 bedragen. Hier staat tegenover, dat er naar verwachting in 1980 nog bijna 15 000 bedrijfshoofden ouder dan 65 jaar nog aanwezig zullen zijn. Bij de overige arbeidskrachten kon, zoals reeds is vermeld, de beëindigingsleeftijd van 65 jaar worden aangehouden, behoudens sterfte en invaliditeit.

§ 3. Verwachtingen van het Centraal Planbureau en van de E.E.G.-Commissie

In 1968 werd door het L.E.I. een prognose gemaakt voor de periode 1965 tot 1975 7). De snellere ontwikkeling van de laatste jaren en de behoefte aan gegevens over een iets langere termijn leidden tot een herziening van de prognose waarvan de resultaten in het voorgaande werden vermeld. Het is vooral deze versnelling in de laatste jaren waarop gewezen moet worden, indien we ter oriëntering een vergelijking maken met een prognose die ir. G.A. van Houten van het Centraal Planbureau in 1968 opstelde 8).

Het niveau-verschil in 1965 is hoofdzakelijk het gevolg van het genomen beroeps criterium. Het Centraal Planbureau heeft nl. ook de bosbouw en visserij opgenomen, terwijl het L.E.I. zich beperkte tot de beroepsbevolking van de land- en tuinbouw. Dit heeft slechts een geringe invloed op de ontwikkelingstendenties. Het belangrijke verschil tussen beide prognoses die respectievelijk voor de periode 1965-1980 een jaarlijkse afnemings te zien geven van 1,8 en 3,7 procent moet derhalve op andere wijze worden verklaard. Hiervoor biedt de motivering van beide trendprognoses aanknopingspunten.

Tabel 3. Ontwikkeling van de mannelijke beroepsbevolking (x 1000)

Leeftijdsklassen	Centraal Planbureau			Landbouw-Economisch Instituut		
	1965	1970	1980	1965	1970	1980
< 25	58	50	43	57	42	23
25 t/m 34	62	55	49	55	44	27
35 t/m 44	62	54	47	59	51	35
45 t/m 54	64	57	50	59	51	40
> 54	82	72	63	72	61	47
Totaal	328	290	252	302	249	172

Een belangrijk verschil treedt vooral naar voren in de jongere leeftijdsklassen. Van Houten verwacht dat het verschil in dalingstempo tussen de jongeren en de ouderen steeds geringer zal worden. Hij stelt, dat de afvloeiing nagenoeg beperkt blijft tot de jongeren en oudsten en dat het bij de middelbare leeftijd eigenlijk alleen maar gaat om het niet vervullen van toevallig opengekomen plaatsen. Het L.E.I. daarentegen verwacht, dat de beroepskeuze van de jongeren veel sterker in niet-agrarische richting gaat en de toetreding beperkter zal zijn. Bovendien zal volgens het L.E.I. in de middelbare leeftijdsklassen, zowel bij de landarbeiders als ook bij de bedrijfshoofden een vrij sterke beroepsverandering optreden.

Bij een onderlinge vergelijking van het verloop in de afzonderlijke categorieën komt het verschil in zienswijze duidelijk naar voren. Bij de bedrijfshoofden is dit betrekkelijk gering, maar bij de medewerkende gezinsleden en landarbeiders verwacht Van Houten in de periode van 1965

tot 1980 een jaarlijkse vermindering van slechts 1 procent, terwijl het L.E.I. een daling aangeeft van bijna 5 procent. Van Houten is van mening, dat door toeneming van het aantal grotere bedrijven de werkgelegenheid voor de landarbeiders in de komende jaren eerder zal toe- dan afnemen; het L.E.I. daarentegen meent dat er nog onvoldoende mogelijkheden aanwezig zijn voor een sterke uitbreiding van het aantal grote bedrijven, hetgeen een voorwaarde is voor het in aantal constant blijven van de landarbeidersgroep. Ook het aantal meewerkende zoons als toekomstige bedrijfsopvolgers stelt Van Houten veel ruimer, hetgeen gezien het aantal bedrijven dat thans reeds verdwijnt wegens het niet aanwezig zijn van een bedrijfsopvolger sterk mag worden betwijfeld.

Tenslotte kan men als algemene beoordeling van de prognose van het Centraal Planbureau opmerken, dat de ontwikkeling van de beroepsbevolking in de laatste jaren laat zien, dat de vermindering in de periode 1965-1970 ongeveer tweemaal zo snel is geweest als de prognose voor deze periode aangeeft.

In het Memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Economische Gemeenschap wordt een inzicht gegeven van de totale beroepsbevolking in de E.E.G.-landen en de richting waarin zich deze de komende tien jaren zou behoren te ontwikkelen. De E.E.G.-Commissie is van mening, dat indien de maatregelen voorzien in dit "Programma Landbouw 1980" ten gunste van de personen die naar een ander beroep wensen over te gaan of hun activiteiten willen stopzetten, de verwachte gevolgen te zien geven, dat de actieve agrarische bevolking zal verminderen van 10 miljoen mensen in 1970 tot 5 miljoen mensen in 1980. Ter vergelijking hiervan kan dienen, dat in de periode van 1960 tot 1970 de agrarische beroepsbevolking in deze landen verminderde van 15 miljoen tot 10 miljoen. In absolute zin zal de voorgestelde daling in de komende tien jaren dus even groot zijn; in procenten evenwel een stijging van de afnemings van 4 tot 7 procent gemiddeld per jaar. In vrijwel alle landen varieerden de jaarlijkse gemiddelde dalingen in de periode 1960 tot 1965 van 3 tot 4 procent.

In de Memorie van Toelichting op de Rijksbegroting 1970 wordt in een nota op het voornoemde memorandum het volgende opgemerkt: "Een omvangrijke afname, zoals deze uit de documenten van de Commissie valt af te leiden, nl. van ca. 5 miljoen personen in de komende tien jaren, neerkomende op een halvering van de huidige agrarische beroepsbevolking moet zeker niet bij voorbaat voor onmogelijk worden gehouden. Een wezenlijke voorwaarde vormt uiteraard de aanwezigheid van voldoende vervangende werkgelegenheid buiten de landbouw. Het feit, dat bij voorbeeld in ons eigen land in 1969 de vermindering van de agrarische beroepsbevolking naar het zich laat aanzien ca. 7 procent zal bedragen, moge een illustratie vormen voor de betekenis die het expulsie-proces kan hebben onder gunstige economische omstandigheden" 9).

§ 4. Mogelijkheden van een versnelling van de ontwikkeling

Een even sterke daling van de mannelijke beroepsbevolking in ons land als van de totale beroepsbevolking in de E.E.G.-landen, zou betekenen dat de vermindering met 75 000 personen volgens de gemaakte prognose, vergroot zou moeten worden tot 125 000 personen. Hoewel eerstgenoemd aantal niet als een uiterste grens behoeft te worden gezien, blijkt het vrijwel onmogelijk om uit de huidige ontwikkelingstendenties een dergelijke zeer omvangrijke vermindering te prognostiseren voor de komende tien jaren. Wat deze extra vermindering van 50 000 personen betekent, kan worden geïllustreerd door uit te gaan van de maatregelen die het beleid overweegt, namelijk vervroegde pensioenering en vergroting van het aantal beroepsveranderingen van de bedrijfshoofden.

Wat het eerste betreft, blijkt uit de gemaakte prognose, dat indien alle beroepspersonen ouder dan 60 jaar gepensioneerd zijn in 1980, het geprognostiseerde aantal in dit jaar daalt met 27 600. Hiernaast zou het aantal beroepsveranderingen van de bedrijfshoofden in de leeftijdsklassen van 25 t/m 49 jaar voor de prognoseperiode moeten worden vergroot. Indien in plaats van 15% de helft van deze bedrijfshoofden van beroep veranderde zou er een extra vermindering worden bereikt van ruim 20 000 personen, waardoor aan de gestelde voorwaarde zou zijn voldaan.

Vooral indien men in aanmerking neemt, dat de abdicatieleeftijd de laatste jaren weinig daalt en het aantal beroepsveranderingen van de bedrijfshoofden nauwelijks toeneemt, zal men voornoemde E.E.G.-verwachting voor wat ons land betreft met de nodige reserve dienen te bezien. Dit is des te meer het geval, omdat eventueel verdergaande maatregelen en voorzieningen die er in dit opzicht zullen worden getroffen, uit een oogpunt van rechtvaardigheid in principe niet alleen gericht kunnen worden op de personen die men extra wil laten afvloeien, maar eveneens van toepassing zullen moeten zijn op die personen, waarvan redelijkerwijze kan worden verwacht dat ze onder "normale" omstandigheden óók de landbouw zouden verlaten.

Tenslotte kan men opmerken, dat de mate waarin een verandering van de agrarische beroepsbevolking zou moeten plaatshebben regionaal sterk kan verschillen. Dit hangt af van vele factoren, zowel binnen als buiten de landbouw. Alvorens tot het opstellen van duidelijke algemene richtlijnen waarlangs het proces zich zou moeten ontwikkelen kan worden overgegaan, zal meer regionaal onderzoek en planning noodzakelijk zijn om de sterke veranderingen die zich in de toekomst ongetwijfeld zullen voordoen harmonisch te doen verlopen.

VERWIJZING LITERATUUR

- 1) A. Maris, M.A.J. Visser en R. Rijnveld. De landarbeiders in Nederland
Den Haag, 1954.
A. Maris en R. Rijnveld. De landarbeiders in Nederland 2
Den Haag, 1958.
- 2) Binding jeugdige landarbeiders. Rapport van de Commissie ad hoc, ingesteld door de Directeur-Generaal van de Arbeidsvoorziening en het Bestuur van het Landbouwschap.
Den Haag, 1960.
Toetreding jeugdige landarbeiders, Rapport van een werkgroep gevormd door het Landbouwschap, het L.E.I. en de Dir.voor de Arbeidsvoorziening
Den Haag, 1962.
- 3) W.F.H. Smeenk, J.H. Post en B.H. Perdok. De landarbeiders in de weidegebieden
Den Haag, 1965.
F.J. Heunks en J.H. Post. De concurrentiepositie van het landarbeidersberoep
Den Haag, 1966.
D.B. Baris, A.J. Jacobs en W.F.H. Smeenk. De landarbeiders in de zeekeigebieden.
Onderwijs en beroepskeuze
Den Haag, 1966.
Idem. Aspecten van het landarbeidersberoep
Den Haag, 1966.
- 4) J.H. Post. Enige sociale aspecten van de generatiewisseling. Landbouwkundig Tijdschrift. Maart 1965, pag. 222-235.
- 5) A.L.G.M. Bauwens en D.B. Baris. Beroepsverandering door zelfstandige agrariërs en de vermindering van het aantal bedrijven op de zandgronden
Den Haag, 1968.
Idem in Drenthe
Den Haag, 1969.
Idem in Noord-Brabant
Den Haag, 1969.
- 6) A. Maris en R. Rijnveld. Bedrijfsopvolging en beroepskeuze in land- en tuinbouw
Den Haag, 1959.
A.L.G.M. Bauwens, F.J. Heunks en J.H.A. Tolhuizen. Het boerenzoonsvraagstuk in de Noordbrabantse zand- en rivierkleigebieden
Den Haag, 1965.
K.M. Dekker en L. Tjoonk. Het onderwijs en het beroep van boerenzoons en boerendochters in het Noorden des Lands
Den Haag, 1967.

- 7) B.H. Perdok. Het aantal werknemers in land- en tuinbouw in het verleden en de te verwachten ontwikkeling tot 1975
Den Haag, 1968.
- 8) G.A. van Houten. De ontwikkeling van de agrarische beroepsbevolking. Economisch-Statistische Berichten, 8 mei 1968, pag. 446-449.
G.A. van Houten. Het agrarisch arbeidsvolume van 1950 tot 1980. Economisch-Statistische Berichten, 29 mei 1968, pag. 523-525.
- 9) Rijksbegroting voor het dienstjaar 1970. Hoofdstuk XIV, bijlage III.
Nota betreffende het memorandum inzake de hervorming van de landbouw in de Europese Gemeenschappen, pag. 8.